

Nonnen verdreven door geuzen

Nonnen verdreven door geuzen

*Cathalina del Spiritu Sancto's verhaal over de vlucht
van Nederlandse clarissen naar Lissabon*

RAYMOND FAGEL en JOKE SPAANS
met medewerking van JOÃO MIGUEL SIMÕES

Hilversum
Verloren
2019

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door Stichting Het Nuyensfonds, het Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm, de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, de Dr. C.L. Thijssen-Schoute Stichting en de Stichting Sormani Fonds.

Het onderzoek voor deze uitgave maakt mede deel uit van het NWO-onderzoeksproject *Facing the enemy. Spanish army commanders during the first decade of the Dutch Revolt.*

Afbeelding op het omslag: Een groep nonnen op een ossenwagen in een fantasielandschap. Een van de nonnen heeft op haar schoot een mandje met een stralende inhoud. Westwand midden. (Zie p. 141, afb. 11.)

ISBN 9789087048013

© 2019 Joke Spaans en Raymond Fagel
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Studio Verloren
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Inleiding en verantwoording	5
VERTALING VAN HET <i>VERSLAG</i> VAN CATHALINA DEL SPIRITU SANCTO	11
Het <i>Verslag</i> van Cathalina del Spiritu Sancto	
I Klaagzang over de trieste en miserabele toestand van de landen van Neder-Duitsland	13
II Een opmerkelijke openbaring gedaan aan een ongeschoeide zuster van de heilige Clara, over de vervolgingen door de ketters van de kloosters van monniken en zusters en van meer kerken, enkele jaren voordat die zouden losbarsten	16
III Over de toestand van de heilige provincie van Neder-Duitsland voorafgaande aan de vervolging, de opstand en de furie van de ketters	18
IV Over de tweedracht in de kerk en over de vrijheid van het vaderland, waar de ketters de vervolging introduceerden en wat ze de broeders en zusters aandeden	19
V Over wat de ongeschoeide zusters van het klooster van Alkmaar tijdens deze eerste vervolging overkwam	25
VI Over wat er gedurende de vervolging van het jaar 1572 gebeurde in de stad Gorcum	30
VII Over een aantal andere vervolgingen van de ketters jegens de kerk op verschillende plaatsen en gedurende verschillende jaren, in het bijzonder tegen de orde van de franciscanen	36
VIII Over de vervolgingen in de steden van Brabant	38
IX Hoe de ongeschoeide kloosterzusters na enkele verbanningen die hen in Holland hadden getroffen naar Antwerpen en Mechelen kwamen	40
X Van de smadelijke verdrijving van alle priesters en geestelijken uit de stad Antwerpen en van tweehonderd ongeschoeide nonnen die vandaar op zoek gingen naar afzondering in andere delen van de christenheid	47

XI	Hoe de komst over zee van de pelgrimerende nonnen naar dit koninkrijk van Portugal is begonnen	53
XII	Hoe de Nederlandse pelgrims in Lissabon aankwamen in aanwezigheid van de katholieke Majesteit koning Filips II, en hoe ze een nieuw klooster kregen	55
XIII	Over de vreselijke vervolgingen en aanvallen waar de religieuzen van het klooster van Hoogstraten onder hebben moeten lijden, vooral de auteur als bewoonster van dit klooster	59
	Memoriaal en barmhartige smeekbedes van de auteur aan de moeders en zusters van dit heilige klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit	69
	Epiloog door broeder Juan de las Llagas aan de katholieke lezers	71
	Licenties	74
	Aan de doorluchtige vrouwe prinses zuster Margarita de la Cruz, van zuster Cathalina del Spiritu Sancto, zeer nederige dienaars, gezondheid en ware vrede en perfectie in Jezus Christus onze Heer	76
	Proloog door Broeder Juan de las Llagas, vader van de provincie van Arrábida, aan de vrome lezer: Gegroet in de Heer	79
 BIJDRAGEN		
	Nonnen op drift. Nederlandse clarissen en de Opstand	86
	Joke Spaans	
	Koningen, kapiteins en kooplieden. De Iberische context van het vluchtverhaal	111
	Raymond Fagel	
	Illustraties	129
	Het klooster van de Nederlandse nonnen in Lissabon: geschiedenis en artistiek erfgoed	164
	João Miguel Simões	
	Index	178

Inleiding en verantwoording

Het *Verslag* dat hier voor het eerst in Nederlandse vertaling beschikbaar wordt gemaakt, vertelt een onbekende en spectaculaire geschiedenis. De Brabantse claris Cathalina del Spiritu Sancto beschrijft hierin hoe niet alleen zijzelf, maar ook een groep Alkmaarse clarissen tijdens de heftigste jaren van de Nederlandse Opstand hun klooster moesten verlaten, in volle oorlogstijd zuidwaarts reisden en uiteindelijk met behulp van eveneens voor geloofsvervolging gevluchte Engelse priesters in Lissabon hun intrek konden nemen in een klooster dat hun geschonken werd door koning Filips II. Het boekje verscheen in 1627 in Lissabon, in het Spaans.¹

Cathalina moest in 1581 uit het clarissenklooster van Hoogstraten, bij Antwerpen, vluchten omdat een Spaanse, maar naar de prins van Oranje overgelopen, kapitein Don Alonso haar wilde ontvoeren. Hij hoopte daarmee haar vader, de Spaanse gouverneur van Hoogstraten, Don Luis Carrillo, te kunnen afpersen. Met de hulp van de vrome verwanten van enkele van haar kloosterzusters wist Cathalina aan haar belager te ontkomen. Haar vader zorgde ervoor dat ze naar het veilige, katholieke Portugal kon uitwijken. Ze werd daar aanvankelijk tolk en vervolgens abdis van het klooster van Nossa Senhora da Quitaçon, enkele jaren daarvoor door Filips II gesticht voor een groep gevluchte Nederlandse nonnen. De kern van die groep bestond uit de zusters van het Alkmaarse clarissenklooster die in de zomer van 1572 waren gevlucht voor de geuzentrop van Diederik Sonoy, direct nadat deze het plaatselijke klooster van de franciscanen was binnengevallen en de monniken gevangen had genomen. De monniken zouden later in Enkhuizen worden gemarteld en opgehangen.

Cathalina weeft de geschiedenissen van de Alkmaarse zusters en haar eigen vluchtverhaal door een breder panorama van de chaos en ellende van de oorlog, en speciaal van de verschrikkingen die de vrouwen en mannen behorend tot de orde van de franciscanen troffen. Haar tekst biedt daarmee een versie van de geschiedenis van de Opstand, gezien door andere ogen dan die van de meestal mannelijke kroniek-

¹ *Cathalina del Spiritu Sancto, Relacion de como se ha fundado en Alcantara de Portugal iunto a Lisboa, el muy devoto Monasterio de N.S. de la Quietacion, por la Catholica Magestad del Rey N.S.D. Phelippe II. de gloriosa memoria para las monjas peregrinas de S. Clara de la primera Regla, venidas de la Provincia de Alemania Baxa, despues de los hereges las aver perseguido, y desterrado do tierras en tierras por quatro vezes*, Lissabon, Pedro Craesbeeck, 1627. Voor zover bekend zijn er twee exemplaren van dit boekje bewaard gebleven. Ze zijn nu in de universiteitsbibliotheken van Valladolid en Harvard. De tekst is elektronisch beschikbaar op www.bieses.net of <http://purl.pt/17446>.

schrijvers. Hier vinden we geen triomfantelijk verhaal van de geboorte van de Nederlandse natie, maar een relaas over de verliezers van de Opstand, in de vorm van een martelaarsgeschiedenis van de vrouwelijke religieuzen die de Nederlanden destijds in groten getale bevolkten. Cathalina beschikte over een vaardige pen en toont heel goed op de hoogte te zijn van wat zich in de oorlogsjaren had afgespeeld. Haar weergave voelt levensecht, omdat ze keer op keer de reacties van gewone mensen beschrijft, en hen soms letterlijk aan het woord laat – belaagde religieuzen en bezorgde vrome burgers, ruwe soldaten en hun vaak niets ontziende, maar soms ook onverwacht hoffelijke commandanten. Het is een geschiedenis waarin de groten der aarde op de achtergrond blijven, terwijl de hoofdrol is weggelegd voor nonnen en militairen, groepen waarvan de stemmen in de geschiedschrijving tot nu toe nauwelijks hebben geklonken. Dit boek biedt allereerst een Nederlandse vertaling van het *Verslag* van Cathalina del Spiritu Sancto. Het idee voor deze uitgave is ontstaan tijdens een conferentie van de Sixteenth Century Society in Brugge. Nieves Baranda en Darcy Donahue, Amerikaanse specialisten op het gebied van vroegmoderne Spaanse literatuur, vooral die geschreven door vrouwen, presenteerden daar papers over deze auteur en haar werk. Wij waren meteen enthousiast over haar *Relación*, dat tot nu toe onbekende inzichten verschaft over de Nederlandse Opstand, op gebieden die ons beiden bijzonder na aan het hart liggen. Dat er een klooster van Nederlandse clarissen in Portugal geweest moest zijn wisten we, maar niet hoe het er was gekomen, en de Spaanse troepen krijgen in de tot nu toe beschikbare bronnen zelden een menselijk gezicht. Raymond Fagel vertaalde de Spaanse tekst. Gezamenlijk hebben Joke Spaans en hij die van annotatie voorzien. Deze betreft vooral de verklaring van in de tekst gebruikte termen en de identificatie van personen en citaten.

Daarnaast bevat dit boek drie bijdragen die de tekst van Cathalina tegen een bredere achtergrond plaatsen. Joke Spaans laat zien hoe de vlucht van Cathalina en haar Alkmaarse zusters in een breder patroon past van nonnen die hun gekozen levensstaat niet zonder slag of stoot opgaven, maar er vaak veel voor over hadden om elders hun kloosterleven voort te kunnen zetten. Raymond Fagel reconstrueert Cathalina's familiegeschiedenis, die haar een speelbal maakte in de tactieken van de Staatse militairen om het koninklijke bewind te ondermijnen. Hij toont ook de verwevenheid tussen het Habsburgse huis en de clarissenorde, die de gevluchte zusters mogelijkheden voor patronage en voor het vinden van een nieuw tehuis boden, en de aard van de Nederlandse handelskolonie in Lissabon die het klooster in het vervolg zou steunen.

Evelyne Verheggen wees ons erop dat de kerk van het klooster niet alleen nog steeds bestaat, maar ook prachtig gedecoreerd is, onder andere met tegeltableaus waarin de vlucht van de nonnen en hun aankomst in hun nieuwe toevluchtsoord aanschouwelijk wordt gemaakt. We zijn dan ook blij dat we gebruik mochten maken van het werk van de Portugese kunsthistoricus João Miguel Simões. Hij schreef voor dit boek een bijdrage gebaseerd op zijn afstudeerscriptie over het klooster van

de Nederlandse nonnen in Lissabon en de daarin aanwezige kunstvoorwerpen, door ons uit het Engels vertaald en ingekort. Fotografe Inês Aguilar is verantwoordelijk voor de foto's van het klooster en de tegeltableaus.

De tekst van *Cathalina* is zoveel mogelijk letterlijk vertaald. Het voorwerk, *Cathalina's* opdracht van het boek aan de hoogadellijke beschermvrouwe van het klooster, het voorwoord door *fray Juan de las Llagas*, en de licenties voor het drukken, hebben we evenwel achter de eigenlijke tekst geplaatst. Er is voor gekozen om de Portugese naam van het klooster, *Nossa Senhora da Quietação*, te vertalen als *Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit*, maar dit doet geen recht aan de veelzijdige betekenis van het oorspronkelijke begrip waarin zowel kwijtschelding als kalmte zit. De naam van de auteur is overgenomen van de oorspronkelijke uitgave, hoewel ook de Spaanse variant *Catalina del Espíritu Santo* in de literatuur gebruikt wordt. Het vluchtverhaal is een Spaanse tekst geschreven door een Spaans-Nederlandse auteur die echter bij publicatie al ruim veertig jaar in Lissabon in het klooster verbleef waardoor de Spaanse tekst de nodige lusitanismen bevat.

VERTALING VAN
HET *VERSLAG* VAN CATHALINA
DEL SPIRITU SANCTO

Verslag van hoe het zeer vrome klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit gesticht is in Alcântara bij Lissabon in Portugal, door de katholieke Majesteit, onze heer koning Filips II, van glorieuze herinnering, voor de pelgrim-nonnen van de heilige Clara van de eerste regel, gekomen uit de provincie van Neder-Duitsland,¹ nadat de ketters ze vier keer hadden vervolgd en van gebied naar gebied hadden verjaagd

Samengesteld door abdis zuster Cathalina del Spiritu Sancto,
non van dit zelfde klooster

Gericht aan de doorluchtige Prinses zuster Margarita de la Cruz,²
non in het klooster van de ongeschoeide clarissen in Madrid

In deze geschiedenis ziet men zeer beroemde martelingen zoals die de serafijnse orde³ van de franciscanen hebben ondergaan onder het geweld van de publieke justitie

In Lissabon

Door Pedro Craesbeeck,⁴ drukker van de koning, in het jaar 1627

1 In de tekst als 'Alemania Baxa'. Dit begrip lijkt alle gebieden van de Lage Landen binnen het Roomse Rijk te omvatten. De auteur ziet het vooral als een kerkprovincie.

2 Margaretha van Oostenrijk (1567-1633) was de dochter van keizer Maximiliaan II van Oostenrijk en Maria van Spanje. Zie de bijdrage van Raymond Fagel, p. 122 en haar portret afb. 1, p. 129.

3 Serafs of serafijnen zijn zeshoedige, vurige engelen (zie Jes. 6: 1-8). Volgens de legende ontving Sint Franciscus de stigmata, de vijf wonden van de gekruisigde Christus, van zo'n seraf. Daarom noemen de franciscanen hun eigen orde die van de serafijnen.

4 Nederlandse drukker in Lissabon. Zie de bijdrage van Raymond Fagel, p. 162.

Verslag van de wrede vervolgingen en het illustere martelaarschap dat de serafijnse orde van de franciscanen is aangedaan door de kettters uit de staten van Neder-Duitsland,⁵ alsmede van het klooster van Onze-Lieve-Vrouwe van de Sereniteit, gesticht door de katholieke Majesteit koning Filips II, van glorieuze herinnering, voor de pelgrimzusters van de heilige Clara, van de eerste regel, die van ginds naar Alcântara in Portugal waren gekomen

I

Klaagzang over de trieste en miserabele toestand van de landen van Neder-Duitsland

Mirjam,⁶ de zuster van Mozes, en het volk van God, zagen nadat ze met droge voeten de wateren van de zee waren doorgegaan, dat ze uit handen waren van de farao die achter ze aankwam met strijdwegens en een groot leger. De snoevende farao uitte de hoogmoedige woorden *persequar, & comprehendam, dividam, implebitur anima mea.*⁷ Uiterst tevreden wilde Mirjam God loven en bedanken voor de ontvangen gunsten. Zij nam de tamboerijn in de hand en alle vrouwen kwamen achter haar aan, al zingend en dansend, en ze zeiden *Cantemus Domino gloriose [e]n[im] magnificatus est.*⁸ Zo danken wij, de zusters van de heilige Clara, onze moeder, als pelgrims, voor de uitzonderlijke gunsten die God onze Vader ons heeft gedaan door ons te bevrijden van de vervolgingen en lasten die we hebben moeten ondergaan in ons vaderland en ons heeft gebracht naar een zo vreedzaam en katholiek land als Portugal, waar wij rustig en kalm God kunnen dienen en kunnen leven volgens onze beloften. We zouden veel redenen hebben om te zingen en feest te vieren over onze komst hiernaartoe, ware het niet dat de christelijke naastenliefde ons verplicht te wenen over het trieste lot en de slechte toestand waarin wij ons vaderland hebben achtergelaten. Daar zijn zoveel door de hemel verlaten steden en dorpen die worden getiranniseerd door de duivel en waar geen sacramenten bestaan, noch priesters of geestelijken die ze kunnen toedienen, afgezien van enkelen die zich vermomd hebben in wereldlijke kleding. De

⁵ Hier als 'Alemania inferior'.

⁶ Cathalina noemt haar Maria.

⁷ Dit citaat komt evenals de twee volgende uit het Lied van Mozes (Ex. 15: 1-18). Dit lied handelt over de wonderbaarlijke doortocht van het volk Israël door de Rode Zee op hun vlucht uit Egypte naar het beloofde land Kanaän. Terwijl de Israëlieten aan het achtervolgende leger van de farao ontkwamen doordat God een begaanbaar pad voor hen maakte door het water, stortte dit water zich op de achtervolgers zodat ze allemaal omkwamen. Cathalina trekt hiermee de parallel tussen de uitverkoren Israëlieten en de gevluchte nonnen. 'Ik ga ze achterna', [zei de vijand,] 'ik haal ze wel in; [de buit] zal ik delen, ik zal erin zwelgen; [mijn zwaard zal ik trekken, mijn hand roeit hen uit]', Ex. 15: 9. Cathalina citeert bijbelteksten vaak maar gedeeltelijk. De volledige tekst is soms tamelijk wraakzuchtig. Mogelijk verwachtte de schrijfster van haar lezers dat zij de ontbrekende versdelen zelf wel zouden kunnen aanvullen, en zo tussen de regels door zouden lezen hoezeer zij verwachtte dat Gods toorn de rebelse kettters in de Nederlanden uiteindelijk zou treffen.

⁸ Ik wil zingen voor de Heer, want Hij is de Hoogste, Ex. 15: 1b.

kerken zijn verborgen zoals ook de kloosters die gesticht waren om daarin God te dienen en de ziel te versterken door prediking en onderwijs in de katholieke leer. De deugden en de liefde tot God werden daar opgewekt door de goddelijke diensten. Nu is een deel daarvan afgebroken en met de grond gelijk gemaakt, van andere staan alleen nog de muren overeind en onder hun daken zijn leerhuizen van de satan gemaakt om de zielen te doden met de valse doctrines die ze daar prediken.

De vreugde en de feestelijkheden die Mozes en zijn zuster Mirjam deelden met de kinderen van Israël waren niet alleen gebaseerd op de bevrijding van hun persoon en het in hun eigenbelang ontsnapt te zijn aan de dodelijke gevaren en vervolgingen door hun vijanden, maar ook op de glorieuze vertoning die God had laten zien van zijn goddelijke majesteit en almacht door de halsstarrige aanbidders van afgoden en vervolgers van de dienst van God, de farao en zijn hele leger, te laten verdrinken in de Rode Zee zonder dat er één kon ontsnappen. Daarom zongen zij luid de triomfzang die de kerk bidt tijdens de lauden van de donderdag, waarin gezegd wordt *Dextera ... Domine, &c.*⁹ Om zijn volk te begunstigen en te bevrijden had hij ze doorgang verleend dwars door de zee zonder dat ze natte voeten kregen. De wateren die van nature vloeibaar zijn waren teruggeplooid als muren van brons of van steen en kalk, zeer hoog aan beide kanten, en tussen die muren door passeerden de kinderen van Israël zonder nat te worden. Daarachter kwamen de farao en de zijnen achter hen aanrennen en zij betraden de droge zeebodem en zij dachten dat de muren ook voor hen hard en onbeweeglijk zouden blijven zoals ze dat waren geweest voor het volk van God. Ze zouden bedrogen uitkomen, want God blies toen ze er eenmaal ver in waren, en de wateren sloten zich opnieuw, achter de rug van de kinderen van Israël, en ze sleurden alle vijanden mee naar beneden die verdrongen en stierven. Mozes, zijn zuster Mirjam en het volk waren vrolijk, maar niet zozeer vanwege de redding van hun levens en het feit dat ze nu bevrijd waren van hun achtervolgers, maar vooral omdat God zijn grote macht en majesteit had laten zien, zodat ze hem leerden kennen en ze door dit voorbeeld gewaarschuwd werden om hem niet te beledigen zoals de halsstarrige farao had gedaan.

Maar hier is alles tegenovergesteld. Onze kleine groep zusters die in dit katholieke koninkrijk is aangekomen, samen met enkele andere medezusters die als pelgrims naar andere gebieden zijn getrokken, is ontsnapt aan de vervolging door de gunst van God en wij zijn rustig en uitgerust. Wij zien de farao die ons vervolgde niet vernietigd, zoals Mozes, Mirjam en het volk van Israël hun farao hadden zien verdrinken in de zee, samen met al zijn macht. Onze farao is aan de winnende hand en hij is steeds sterker in deze landen die zovele honderden jaren bloeiden van christelijkheid, als zeer gehoorzame dienaren van de kerk, en trouw in de dienst van God. Deze landen wedijverden met de hele wereld, door de vele zeer rijk versierde kloosters en kerken. Die zijn nu naar zijn wens onderdrukt en niets is meer gehaat dan de heilige

⁹ Uw rechterhand, Heer, [heeft zich machtig getoond; uw hand sloeg de vijand neer. Degenen die U weerstonden hebt U gebroken, in al uw grootsheid. Het vuur van uw toorn liet U gaan: het verslond hen als stro], Ex. 15:6-7.